

על מות לבת

צמיחה ציבורית מתוך משבר אישי בקורות חיי הראי"ה קוק

נריה גוטל

האסון הנורא והאיום אשר הלמנו בראשית זמן בואנו אל הקודש, בהלקח מאיתנו באופן מבהיל ופתאומי בת יקרה ילדה נחמדה וחביבה, אשר עמוק עמוק מאד נשאר הפצע הזה בנפשנו. ירחם ד' ויגדור את פרצותנו ופרצות עמו ברחמיו.

(אגרות הראיה ד, עמ' מח, איגרת א'כב)

לדאבון הלב, לא נדירים הם רגעי משבר שאותם חווה אדם. משברים גדולים ומשברים קטנים, משברים אישיים ומשברים ציבוריים, משברים נפשיים ומשברים כלכליים, וכן הלאה וכן הלאה מגוון סוגי משברים הרובצים לפתחו של בן תמותה. יש שהמשבר מביא אותו לקריסה, יש, לעומת זאת, שהמשבר מביא אותו דווקא להעצמה, ויש שהמשבר מוצא אותו מטלטל בין שני הקטבים, עתים ועתים. רבות הן דרכי ההתמודדות עם משברים ואף אצל הקדמונים מוצאים אנחנו דגמים שונים.¹ אחת הדרכים הראויות לבחינה, יהיו שיאמרו – לעת משבר – אף לאימוץ, ובוודאי לחינוך, היא אופן התמודדותם של גדולי ישראל עם משברים עזים אותם חוו, בחינת "והיו עיניך ראות את מוריך" (ישעיהו ל, כ). דברינו שלהלן יבקשו אפוא להציג את דרך התמודדותו – הייחודית למדיי – של מרן הראי"ה קוק זצ"ל עם משבר אישי ומשפחתי גדול ומשמעותי שחווה.

1 ראו נריה גוטל, "לעת משבר: עיון תנ"כי-אמוני", לרעות בגנים וללקוט שושנים – דרכי התמודדות וכיוונים חינוכיים לדורנו, רבבה 2007, עמ' 340–348; הנ"ל, "מן המצר קראתי: דגמי מעבר משֶׁבֶר לתקומה", חידת הייסורים – כאב ואובדן במבט קיומי הגותי ויהודי, ירושלים תשע"ב, עמ' 105–115.

ואלה תולדות

זו תמצית קורות חיי הראי"ה² בכל הנוגע לעניינינו: בשנת תרמ"ו (1886) נשא הרב לאישה את אלטע בת שבע, בתו של הרב אליהו דוד רבינוביץ'-תאומים (האדר"ת).³ בשנת תרמ"ח (1888) נולדה בתם פרידה חנה, זו שלימים תינשא לישראל שמעון רבינוביץ'-תאומים.⁴ בשנת תרמ"ט (1889) נפטרה אם המשפחה, אלטע בת שבע, בדמי ימיה.⁵ בשנת תר"ן (1890) נשא הרב לאישה את רייזא רבקה, בתו של הרב צבי יהודה רבינוביץ'-תאומים, אחיו התאום של האדר"ת. בשנת תרנ"א (1891) נולד בנם, הרב צבי יהודה, ובשנת תרנ"ט (1899) נולדה בתם, בתיה מרים, זו שלימים תינשא לרב שלום נתן (הירשוביץ) רענן. בתענית אסתר שנת תרס"ז (1907) נולדה בת הזקונים: אסתר יעל. בג' באלול תרע"ט (1919) שב הרב ארצה, אחר היעדרות ממושכת בשל מלחמת העולם הראשונה, והתמנה לרבה של ירושלים. פחות מחודשיים לאחר מכן,⁶ בכ"ז בתשרי תר"פ (1919), קורה האירוע הקשה שעליו מוסבים דברינו: מותה בדמי ימיה של בת הזקונים, אסתר יעל, בנסיבות טרגיות וקשות.

כיצד נהג הרב? כיצד קיבל את ההודעה? כיצד בישרה להוריו הקשישים – הסבא והסבתא, אשר לא זו בלבד שגרו אתם, אלא שבמשך שנות ההיעדרות הם אלה שגידלו אותה? ובעיקר, לאיזה נתיב תיעל הרב את אבלו ואת מצוקתו?

2 ראו נריה גוטל, מכתבי ראייה, ירושלים תש"ס, עמ' כב-כז.

3 ראו נריה גוטל, שם, עמ' קלא-קלב, ובערכו, שם.

4 ראו נריה גוטל, שם, עמ' לט, סוף הערה 35, ועמ' עב, הערה 181.

5 הדבר אמנם אינו מעניינינו שלהלן, אך גם אירוע זה הביא את הראי"ה לשבר לא קל, כפי שהדבר משתקף היטב בשיר הנבוך, שנכתב כנראה על רקע אירוע קשה זה. ראו בעז אופן (עורך), "פנקס אחרון בבויסק", קבצים מכתב יד קדשו (א), ירושלים תשס"ו, עמ' כב-כד.

6 מר גדעון ויצמן כתב לי שסבתו, אשר הייתה מקורבת למשפחת הרב קוק והייתה חברה של הרבנית בתיה רענן, שמעה ממנה כי "כשהרב חזר מאנגליה, מרוב התרגשות הבת רצה ונפלה במדרגות ומתה". אולם פער זה בן החודשיים, בין שיבת הרב ארצה ובין מותה של הבת, מורה שהדברים אינם מדויקים ונכרכו לחינם זה בזה.

"אירע מעשה"

מגורי הרב באותה תקופה היו כנראה ברחוב בשכונת הבוכרים בירושלים.⁷ תיאור האסון מנוסח בכמה אופנים הקרובים למדי זה לזה. ברשומות חברה קדישא⁸ מצוין: "אירע מעשה שהלכה על המדרגות שע"י הגג ופתאום נפלה ונשבר עצם המוח ומתה תיכף". הרב חיים זבולון חרל"פ, בנו של הרב יעקב משה חרל"פ, ומי שנמנה על תלמידי ישיבת מרכז הרב באותה עת, תיעד את האירוע ממבט אישי וממנו יש לנו עדות ראייה. הוא סיפר⁹ שדרכו של הרב הייתה להכין את שיעורו עם תלמידים וגם הוא נמנה על קבוצה נבחרת זו. "זכות גדולה היתה זאת עבורי. עקב זאת הייתי קרוב אליו".

פעם בהיותנו לומדים, שמענו חבטה על המדרגות וקריאתה של הבת האהובה עליו (אסתר-יעל). משנגשתי, ראיתה מוטלת על הארץ ומראשה ניגר דם. אמרתי זאת להרב. הוא ניגש וביקש מיד להביא רופא. כנראה שהבין חומרת הדבר. ובאמת אחר זמן קצר נפטרה הבת. אז ניגש הרב, כשכולו שקט ושלי – באשר ידע כי מה' יצא הדבר – אל הוריו, שכה אהבו את נכדתם, לבשרם בזהירות את הבשורה המרה. התנהגותו אז היתה פלאית ממש.

ואכן, כך משלים את התמונה הסופר שמואל אבידור הכהן כעדות שמיעה: על מרצפות האבן החלקות היתה מוטלת בתו אסתר בתוך שלולית דם. הרבנית ועימה שכנות אחרות הקיפו את הילדה [...] ברגלים כושלות ירד [הראי"ה] במדרגות, ליבו ניבא לו רע [...] הוא לא הוציא הגה מפיו, פניו היו לבנות כסיד ושפתיו נעו. הגיע רופא [...] בקול שקט ורציני אמר להעביר את הילדה לדירה. כל אותה שעה עמד הוא [הראי"ה] בפינה, עיניו עצומות ושפתיו לוחשות תפילה. אולם, ברגע ששמע את הוראת הרופא נעקר ממקומו והחל צועד בריצה לעבר הוריו הזקנים. "יש למסור להם על האסון בזהירות רבה [...] הרי הם היו מאוד קשורים אל הילדה

7 "גרו איפה שביה"ס שילה [ר' שלמה רענן: ברחוב הנביאים], לפני שבאו לישיבה. שם נפלה אחות של הרצי"ה מהגג. אני חושבת שההורים גרו שם למטה", ריאיון שערך ד"ר יוחאי רודיק עם הרבנית צפורה פרום, המרכז התיעודי, בית הרב, ירושלים.
8 חברה קדישא הראשית והכללית ירושלים, רשומה מס' 25443.
9 חיים ליפשיץ, שבחי הראי"ה, ירושלים תשל"ט, עמ' קמח: "וידם אהרן".

[...] אדבר תחילה בזהירות עם אבא, לאחר מכן אגלה את הדבר לאמא, יש לרוץ שמא יגיע אליהם דבר האסון בדרך אחרת".¹⁰

וכאן מתואר דיאלוג עדין ומרגש בין הראי"ה לאמו, כאשר הבן מבשר את הבשורה הקשה אט אט, סחור סחור ובעקיפין, ולא בפתאומיות: תחילה דורש בשלומה ובשלום האב, מציע שתגיע לביתם וכו' ואחר כך, בתשובה לדרישה בשלומם, "מה נשמע אצלכם", הוא משיב, "הלוואי ויהיה טוב, אסתר היא לא כל כך בסדר...". "מה קרה לה?" "היא נפלה מכמה מדרגות לאחר שרגליה מעדו, כנראה לפתע...". והאם שואלת, "מתי זה קרה? איך היא חשה?" והוא משיב, "תיכף נראה, העיקר שצריכים לידע כי הכול הוא מרצונו יתברך", תוך שהוא נושך שפתיו "לבל יתפרץ בבכי". וכך, קמעא קמעא, האם והאב וגם הוא עצמו למדים ש"האסון הוא כנראה יותר חמור" ממה שחשבו תחילה. "ירושלים כולה עלתה אליו לנחמו מאבלו [...] הוא ישב על שרפרף נמוך, ספר איוב פתוח לפניו ופיו אינו פוסק מלהשמיע דברי הגותו על ייסורי ארץ ישראל".¹¹

ד"ר יח כסלו תשנ"ד 02/12/93 | ניהול חברה קדישא | ח"ק הראשית והכללית ירושלים

מס' כסל"ו: 25443	מס' זהות:	מס' נפט:	אח"כ:
שם פט"ו: אסתר יעל	משפ: קוק	נפט:	פטירה:
מיון נ יחוס: כהן	תואר: הבתולה	מספר ר"ץ: 885485	תאריך: כ"ז תשרי תרפ"ב
מסלול ירו	תושבו: ישראלי	ספר קהילה:	
תאריך מעשה שהלכה על המדרגות ש"י הגג ופתאום נפלה ונשבר עצם המוח וזמנה ע"י תיכף.			
מדינה:	מיקוד:	טלפון:	ספר קהילה: יש
F3-בטל F9-ספל- Esc			
מס' קהילה:			

10 שמואל אבידור הכהן, האיש נגד הזרם, תל אביב 2002, עמ' 197-198 (מהדורת ירושלים תשכ"ב, עמ' קפג-קפד). ר' אברהם זק"ש הסב את תשומת לבי לכך שהרצי"ה קוק העיר הערות רבות בשולי עותק הספר שהיה בידי, ואולם בעמודים אלה לא תיקן ולא העיר דבר. אבידור הכהן, שם.

11

ד"ר יח כסלו תשנ"ד 02/12/93		ניהול חברה קדישא		ח"ק הראשית והכללית ירושלים	
מס' כלי: 25443	מס' זהות:	מצב: נפטר	אחז"ב:	שם פרטי: אסתר יעל	משפ: קוק
מיון: נ יחוס: כהן	תואר: הבתולה	מקום הקבר:	פטירה:	מספר ר"ץ: 805405	תאריך: כז תשרי תרפ"ט
תא. לידה: 01/01/1905	ארץ לידה: פולין	מוצא:	בי"ע: הר הזיתים	גוש: ישן	חלקה: יג
ארץ לידה: פולין	תא. עליה:	קשר משפחתי:	שורה: ט	קבר: 1/זט	
עיר לידה: פולין	קשר משפחתי:	תוארו: הרה"ג ר' מס ב"ז	מידע נוסף: אין	ספר קהילה: יש	
האב: אברהם יצחק הכהן קוק	ב"ז:	כתובת:	עיר:	מיקוד:	טלפון:
האם:					
רחוב:					
מדינה:					
Esc טפל-F3					

* מגנזיו של ר' אברהם זק"ש, אשר טייב רבות את המאמר; יישר כוחו.

העצמת "דגל ירושלים"

הראי"ה תיעל את מצוקת אבלו הגדול, האישי-פרטי, לנחמה בעשייה ציבורית-לאומית. במהלך שלושים ימי האבל התרכז הרב, ככל הנראה, ראשו ורובו בענייני האבל. בשל כך, למרות הריבוי העצום של איגרות שראו אור תדיר, ממש מדי יום ביומו, מתחת ידיו של הראי"ה,¹² הרי שמפרק זמן זה של ימי ה"שלושים" כמעט שאין מוכרות איגרות. דוגמה חריגה למשל היא איגרת הנוגעת לדין תורה בענייני ממונות שבו התבקשה חוות דעתו, וגם בו הוא מבקש, ככל שניתן, לסיים את הדבר בלעדיו:

מה טוב ונעים יהי לי אם יגמר הענין בכי טוב בלעדי שבפרט עתה בימי אבלי ל"ע ה' יעודני ויראנו בנחמת ציון וירושלים, שהנסיעה קשה לי והשי"ת ישפת שלום על עמו ונחלתו. והי' זה שלום וברכה כנה"ר ונפש ידי"ע דוש"ת באה"ר.¹³

עוד קודם לכן, ממש ביום שבו הוא קם מה"שבעה", ג' במרחשוון, הוא משיב מיידית לשאלה הלכתית שנזקקה לה קהילת ביירות, כנראה בדחיפות: מכתבם היקר, בשאלתם אודות מכירת ביהכ"נ הישנה שבמח"ק כדי להשלים את ביהכ"נ החדשה הגיעני, ובעוה"ר ייסר יסרני ד' באבל כבד,

12 היה מי שחישב שהראי"ה כתב במוצע כשבע איגרות מדי יום ביומו, מהן בענייני השעה, מהן בהלכה ומהן בכל שאליו נדרש.
13 איגרת מתאריך ט"ז במרחשוון תר"פ, המרכז התיעודי, בית הרב, מסמך א/394.

אשר זה היום קמתי והתנערתי מעפר שפל מושבי, והנני ממהר להשיב לכבודם, אחרי אשר תהו על קנקני הריקן.¹⁴

לעומת זאת, מעט אחר מלאות ה"שלושים" חוזר לקדמותו שפע האיגרות וניכר כי רבות מהן מתמקדות בהאצת הפעילות סביב הקמת תנועת "דגל ירושלים".

כשנתיים קודם לכן, בחודש טבת תרע"ח (1918), כחודשיים אחרי פרסומה של הצהרת בלפור, שלח הראי"ה קוק קול קורא לתפוצות ישראל להצטרף לתנועת "דגל ירושלים".¹⁵ הרב הסביר ש"הסדרות" זו תאגד בתוכה את כל היהודים שומרי התורה האוהדים את המפעל הציוני. רצונו היה שתנועה זו תבטא, "כי שייכותו של עם ישראל לארצו נובעת מהמקור האלוהי", ושגל תנועה זו יוכלו להתכנס גם אנשי תנועת אגודת ישראל מזה וגם אנשי תנועת המזרחי מזה, תוך שבמקביל הם שומרים על השתייכותם הארגונית-מפלגתית הקודמת. "דגל ירושלים" תהיה קומה רוחנית-מעשית מאחדת, מעל קומת העשייה התנועתית. בעזרת תלמידיו הקרובים, הרב יעקב משה חרל"פ, הרב דוד הכהן ובנו הרב צבי יהודה קוק, הוקמו לתנועת "דגל ירושלים" סניפים בארץ ישראל וגם בתפוצות – שווייץ, הולנד, אנגליה וארצות הברית.

פעילותו של הרב קוק החלה כאמור כבר בתרע"ח, ואולם ניכר ביותר כי הפעילות קיבלה תגבור והעצמה משמעותיים אחר האסון הכבד. לא רק מצבור האיגרות מעיד על כך, אלא גם הזיקה שהראי"ה עצמו מציין באיגרותיו בין העצמת הפעילות ובין האסון.

כך, בתום ימי אבל ה"שלושים", בו' בכסלו, משיב הראי"ה בתודה לדברי הניחומים ששלח אליו הרב בנימין לייב דייכאווסקי, פרנסה של קהילת "מחזיקי הדת" בלונדון אשר בראשה עמד הראי"ה ב"תקופת לונדון" שלו.¹⁶ ברם הרב לא מסתפק בצידוק הדין ובהוראה למנחמיו, אלא כורך זאת עם המרצת הפעילות למען "דגל ירושלים":

14 שו"ת אורח משפט, סימן קנא.

15 אגרות הראי"ה, ג, תתסז. על תנועת "דגל ירושלים", ראו י' אבנרי, "דגל ירושלים", בשבילי התחיה: מחקרים בציונות הדתית, ג, עמ' 39–58, אוניברסיטת בר אילן 1989/תשמ"ט; נריה גוטל (לעיל הערה 2), עמ' נז–נט; א' רוזנק, הרב קוק, ירושלים תשס"ז, עמ' 176–188.

16 לרשימת מכתבי הראי"ה אליו, ראו נריה גוטל (לעיל הערה 2), עמ' 79–80.

ממצר נפשנו, בעת יגון אשר הוגה ד' אותנו ביום חרון אפו בעוה"ר, הנני מציג את רגשי תודתי לכבודו החביב בעד דברי תנחומותיו היקרים והחביבים לנו. ב"ה הצדיק על יושר משפטיו ודינו הצדק אשר השביענו ממרומים בעצם ימי שמחת לבבנו, בהלו נר החדוה הכבוד והחבה מעברים שונים עלינו בזכייתנו לשוב אל אדמת הקדש ולעיה"ק. ות"ל שבכלל נפגשתי מרוב הכתות והמפלגות בעם ד' יושבי אה"ק בכ"כ חבה וחדות כבוד, אשר הרהיבוני בענות צדקם. והנה נהפכה שמחתנו לתוגה בפתע פתאום בעוה"ר, ירחם ד' ויחננו לעבוד במנוחה והשקט עבודתו ועבודת עם קדשו וחבל נחלתו, אשר לזה עיני ולבי נשואות כל הימים. ומהרה יאיר לנו אור ישע ופדות, וירום קרן לעמו. ופתחון פה יתן ליראיו ולמחכי ישועתו ותפארתו [...]

ימסור נא חביבי את ברכותי העמוקות ורגשי אהבתי, לכללות עדת קודש היקרה החרוה עמנו על לבבי לאהבת עולם [...] ומה מאד אבקשו לעורר את מפעלות הסתדרותנו הקדושה "ירושלים" אשר בעה"ה גדולות נוכל לקוות ממנה לימים הבעל"ט, לעודד לב כל עם ד', תמימי הלב וישרי הדעת, החוכים לצעדי ישועה וצמח גאולה, באופן המרהיב את הלב הכמה לאור ד' ולקדושת יפעת כבוד כל קודש בישראל באמת ואמונה, אשר על ידי תנועת קודש זו יגלה ההוד וההדר הכללי, המלא בחיי נשמת עם ד' השוקקה אל קדושת נאות הקודש, לכל הכבוד של התחיה הלאומית בישראל, [ובאמת] אך בתוכה היא גנוזה בעוה"ר.¹⁷

שלושה ימים מאוחר יותר, בט' בכסלו, כותב הרב למר עזריאל בליהמן:

ממעמקי לבבי הנני להביע לכבודו בזה את ברכותינו ותודתנו הרבה על דברי נחמתו היקרים לשבר צרותינו הנוראה, אשר פגעה בנו יד ד' שופט צדק ופועל תמים, להעלות מאיתנו לגנזי מרומים במעלת קדושים את הנפש היקרה התמה והעדינה, בעצם ימי שמחתנו בעלותנו ושובנו אל הקודש, בע"ה, לתנחומות עליון עינינו נשואות, שינחמנו ויעודדנו בנחמות ציון וירושלים, ישועתו השלמה ובמהירות פדות והצלה לכל פזורי בית ישראל, ויחזקנו ויאמצנו לעבודת קדשו למען עמו ונחלתו ושמו הגדול.

בזה אקוה שגם כ' יוסיף אומץ גם להבא במעוז דגל קדשינו בטהר לבבו והכרתו הנאמנה, ועאכו"כ ברכזנו ובכוננו את עבודתינו הקדושה, פה עיר קדשנו ותפארתנו, שבשמה אנו דוגלים, ואשר פה מתברר ביותר כי אך בדרך הקדש הזאת של הגברת תנועתנו והסתדרותנו הק' "ירושלים", יתוכנן יסוד תוה"ק בחיי עמנו ויתבסס כל בנין בית ישראל בארץ נחלתו באור ד', אשר ע"י, ויחד עם שאר חברנו הרבנים והעסקנים הנאמנים לדגלנו, ישתדלו לחזק ולאמץ את עבוה"ק ולהפיץ את רעיונו הקדוש, להרבות פעלים בכל הדרכים הראויים לזה ונועם ד' יהי עלינו.¹⁸

ושוב, באותו היום עצמו, כותב הרב למר יעקב פערלאו, בסגנון דומה:
אקוה שגם להבא יעמוד כ' ידידי על המשמר לעזור בכל האפשרות וההזדמנות.

והתפשטותה של תנועתנו והסתדרותנו הק' "ירושלים", אשר ביחוד פה באויר דא"י ובעיר קודשינו ותפארתנו מתברר ביותר גודל ערכה והכרחיותה, לישור דרך הקודש גאולים ולהצמחת קרן ישועה אמתית, בהתעוררות תחית ישראל הפנימית, לבסוסה ויסודה של כל עבודת עמנו בארצנו הק' ברוממות קרן תוה"ק, ואשר אחרי הטרדות הרבות הכלליות והפרטיות, טרדות נועם אויר חיי [נשמות] עם שמחת עלותינו ושובינו לבית חיינו, וטרדת עבודה ויגיעה וצער פרטי ל"ע ד' יעודדנו ויחזקנו לעבודת קדשו למען [עמו] ונחלתו, הננו עומדים עתה בסדורה וברורה של העבודה הכללית הקדושה הזאת פה בעיר בירתנו הק' ת"ו.¹⁹

כעבור ארבעה ימים, ב"ג בכסלו, שולח הראי"ה מכתב לרב דוב לווינטל, רבה של פילדלפיה:

ידידי רוב חביבי, מאז אשר התראינו בלונדון ובאהבה נפרדנו [...] רבות מחשבות היו עם לבי איך להחל לכונן את הדברים [...] אמנם אח"כ מאת ד' היתה זאת שהייתי נדחק להקדים את נסיעתי לאה"ק ולעקו"ת ת"ו, ובעוה"ר יסור יסרני ד' פה באסון נורא, בבתי הצעירה ע"ה תנצב"ה, ונבהלה נפשנו מאד ד"י, כ"ז גרמו עכובים למהלך העבודה שהיא חייבת כעת ללכת בזריזות גדולה, כי ים הזמן הולך וסוער ותופשי המשוט להעוז

18 אגרות הראיה ד, תתקצ.

19 אגרות הראיה ד, תתקצא.

הקודש צריכים להיות אמיצי לב ומזורזים לעבוה"ק, אמנם בדעתי להחל בעבודה והשי"ת יעזרנו ע"ד כבוד שמו, עמו, ארצו, ונחלתו, נחלה זו ירושלים [...] ²⁰

התחלת המחשבות ע"ד הסעיפים שהותחל לראש פינה בעבודת התנועה הירושלמית שלנו, המתקדמת ע"י הסתדרותנו הקדושה "ירושלים", יוצאות הן לאיטן אל הפועל, וחובה קדושה לנו להתאגד יחד מזה ומזה לבנות בקודש, ככל אשר תשיג ידינו... ועם זה כמה הדבר מחויב לעשות תעמולה באמצעיקא לשם התנועה "ירושלים" בכירור שתנועת קדש ותחית קודש מוכרחת הפעם להופיע בעולם. ידע ישראל וידעו העמים שעם קדוש הוא ישראל, וע"פ יסוד תכונת הקודש ברום מעלתה וצביונה, הוא נותן את דעתו לשוב אל מכוננו ואל ארצו. אמנם לפי מהלך החיים השורר בעולם בזמן הזה, מוכרח הוא מהלך החול ללכת במסילתו, אבל לעומת זה מוכרח באין ספק מהלך הקודש ג"כ לקבוע את צביונו, שיטתו, רוחו, מפעליו ומשרדיו, התאגדותו הכללית והרמת דגלו, ואז יהיה לאור חיים ולמרבה השלו' בישראל ובעולם.

אקוה שכתר"ה רב רחימאי שליט"א, יודעני במוקדם מכל העומד להעשות אצלם [...] ולידידנו ד"ר זיידל נ"י אקוה ג"כ לכתוב בקרוב, ובציפיתי אצפה שאיש את רעהו יעזרו לרומם בכבוד, דגל הקודש, דגל "ירושלים" ²¹.

לא עוברים אלא יומיים, ובט"ו בכסלו ²² כותב הרב לרב צ"ה פרבר, רבה של קהילת ישורון בלונדון ומי שהתמנה לתפקיד "ראש ועד הסתדרות ירושלים שמה":

20 במכתב זה נדונה בהרחבה גם סוגיית הקמת הישיבה המרכזית העולמית והתמיכה הכלכלית שלה נזקק הראי"ה להקמתה. הרב סבר שגם יזמה זו תתקשר לייסוד "דגל ירושלים": "ותכן זה הלא עז ועצמה יתן גם למהלכים הפוליטיים שלנו [...] ויסוד הישיבה בע"ה תוכל להיות חטיבה נכרת ליתר המפעלים, וראוי להקדימה בראש [...] והנה להרב ד"ר רעוול נ"י כתבתי ג"כ ע"ד הישיבה [...] ויסוד מוסד של הישיבה המרכזית הכללית, יופיע אור בתחלה ע"י הכרזת בנינה, ואח"כ בסמוך בעז"ה ע"י גדולת רוחה, אור תורתה, רוממות קדשה, בעז גבורת ישראל האזור בגבורה, מפלא יועץ אל גבור צורו וגואלו ב"ה". מעין זה, ראו גם להלן, בהקשרה של האיגרת לרב זלמן פינס.

21 אגרות הראיה ד, תתקצג.

22 בהינתן שהתשובה שבמשפט כהן סימן קכח היא החלק ההלכתי של אותה איגרת שפיצל הרצי"ה בין ספר האיגרות ובין ספר השו"ת, התאריך המדויק הוא, כנראה, י"ד בכסלו. על עריכת הרצי"ה ופיצולו לא פעם את האיגרות, ראו נריה גוטל, מכתבי ראייה (לעיל הערה 2), עמ' לו.

מפני הטרדות השונות והרכות [...] טרדות נועם ארץ חיינו ועיר קדשינו ותפארתנו [...] ומשא עבודת הקודש [...] עם טרדת הצער הפרטי, אשר בודאי כבר קלטה אוזן כ"ת ידידי, ה' יגדור פרצות כל בית ישראל, ויעודדנו ויחזקנו לעבודת קדשו למען עמו ונחלתו ושמנו הגדול, נתעכב באיזה מדה מהלך סדור הסתדרותינו הקדושה, ונתעכבתי בתשובה למכתבו היקר²³ שלא כמשפט ידידותינו וקשר דברינו למען "ירושלים", ואת כ"ת הסליחה, ואקוה כי יהא קשר דברינו תכוף וקבוע ומזורז ונושא פירות, ויהי' לרוממות קרן עם ד' ותורתו וארץ חמדתנו.

והנני מביע בזה לכ"ת מעומקא דליבא את רב תודתי על ברכות ידידותו הנאמנות והברות, ועל כל פעליו בענין ההסתדרות אשר בודאי יוסיף אומץ להבא, ובעז רוח ובתקף מעשה, כראוי לו, יתגבר על כל המעצורים ויתחזק ביתר שאת לעשות חיל למען עמנו וערי אלהינו [...]

אמנם כ"ת ידידי בעצמו כמדומה אני, שאינו צריך זירוה הרבה, כי מזורז ועומד הוא לעבודת קדשינו ה"ירושלמית" [...] ובפרט באופן הסכמתו והחלטתו הנמרצה להתיחד לעבוה"ק, אז בעת הבחרו באספת חברינו הרבנים והעסקנים הנכבדה, להיות בראש ועד הסתדרותינו הק' אשר בלונדון [...]

ומובטחני במעכ"ת, שלא ירף ידו [...] ויחד עם כ' ידידנו הרב המזכיר הנכבד שליט"א, ושאר חברינו שליט"א, לא יחדלו מלעורר את החברים וכל שדרות הקהל הקדוש, ולקשרם להשפעת "ירושלים", ולחזק ולאמץ לנתיבות המפעל והמעשה, בעיר הבירה ובערי המדינה [...] ונועם ד' יהי עלינו.²⁴

חולפים ארבעה ימים ובי"ט בכסלו שוב מכתב ללונדון, הפעם לרב י"צ שווארץ, "מזכיר הכבוד של ועד הסתדרות 'ירושלים' בקה' לונדון". נוסח חלקו הראשון דומה ביותר למכתב הנ"ל שהופנה לרב פרבר, והמשכו:

אמנם נצטערתי להודע מתוך מכתבו ע"ד ההתעכבות שבאה במהלך עבודת ההסתדרות במחנם, אבל אקוה שאי"ז אלא ארעית, ובאה בגרמא של טרדת עבודת הצלתם ותקנתם של אחינו אשר בפולין [...]

23 אגרות לראי"ה, ירושלים תש"ן, איגרת קו, עמ' קסב-קסה.

24 אגרות הראיה ד, תתקצה.

מובטחני בכ"ת שיתאזר עוז, ויחד עם שאר חברינו הרבנים והעסקנים הנכבדים, יעמוד על משמרת דגל קודשינו, בעבודה מסודרת של כ' הועד בעיר הבירה ובערי המדינה, בהשפעה רוחנית בכל הדרכים הראויים להפצת רעיונו הקדוש ולהתפשטות השפעת הסדרותינו, ולחזק את כוחה בכל האפשר, בהכנת האמצעים להשגת שאיפותינו הק', ולהגשמת מפעלינו הגדולים, אשר במקצת כבר החילונו לגשת להכנתן, ובקרוב נוכל להודיעם פרטי דברים מעשיים עד"ז. והנני חותם בברכת "חזק ואמץ" למרות כל המעצורים [...] ובתוחלת להתבשר מהמשכת והתחזקות פעולתם לעבודתינו הק'.²⁵

יומיים מאוחר יותר, בכ"א בכסלו, מובע הדבר גם במכתב לרב יחזקאל הכהן עפשטיין, הן קבלת ניחומים על "אסוננו הנורא" הן "עניני א"י" כולל "הפרעות שמזדמנים" שאינם מפתיעים ואתם צריך להתמודד (אגרות הראיה ד, תתקצח).²⁶ ארבעה ימים לאחר מכן, יום ראשון של חנוכה, כ"ה בכסלו, נכתב מכתב לרב מנדל יצחק ברמן: "וכל חברי הנכבדים יראי ד' וחושבי שמו חברי הסדרותינו הקדושה הנשאים בימין ד' רוממה את דגלנו הקדוש דגל ירושלים בעי"ת מאנשעסטער יצ"ו". אף כאן נפתח המכתב בדברי תודה והוקרה על הניחומים שנשלחו אליו:

אחי האהובים, דברי תנחומותיכם היקרים על שברנו הגדול אשר הואיל הצור תמים ב"ה בצדקת משפטיו ליסרנו בו בזמן הקרוב לבואנו אל חצרות ד' ועיר קדשו, הגיעוני, והיו כצרי על פצעי לבבנו. אהבתכם הנאמנה היא יקרה לי מכל הון, ונקוה בעזה"י שקשרי הידידות שבינינו ילכו הלוך וגבור, לכבוד שם ד' שוכן ציון ובוחר בירושלים ב"ה, ולכבוד עמו וחבל נחלתו.

אחרי כן בא מענה לשאלה מהותית הנוגעת לתנועת דגל ירושלים:

וע"ד שאלת כת"ר חביבי בענין הסדרותינו הק' ודגל קדשו "ירושלים", בחושו ליתר ההתאגדיות וההסדרות הבאות מכחם של שלמי אמוני ישראל, ידע אהובי שלא ככל אגודה וחברה שבעולם היא תנועתנו הקדושה "ירושלים", שעל פיה נוסדה הסדרותנו הקדושה הסדרות "ירושלים", ודגלנו הקדוש "דגל ירושלים" [...]

25 אגרות הראיה ד, תתקצו.

26 הודאה דומה על דברי ניחומים, ראו גם אגרות הראיה ד, א'ז, איגרת מכ"ג בטבת, הממוענת לרב שאל הכהן, שו"ב קהילת מחזיקי הדת בלונדון, אותה קהילה שהראי"ה היה רבה ב"תקופת לונדון" שלו.

והנני מצפה לחסדי השי"ת ורחמיו, שיאיר לנו באור ישועתו, וישגבנו חיל ואומץ לעבודת קדשו [...] לחזק ולאמץ את ידינו בעבודת הקודש של הסתדרותנו הקדושה העולמית הכללית, הסתדרות "ירושלים" [...] ויתברכו בכט"ס כנה"י ונפש ידי"ע דוש"ת באהבה רבה.²⁷

מספר חודשים מאוחר יותר, בתחילת חודש ניסן, ממען הראי"ה איגרת לידידו משכבר, מתקופת שווייץ שלו, הרב זלמן פינס,²⁸ תוך שהוא מזכיר אגב גררא עוד ממקורביו באותה תקופה, כ"ד"ר אשר ושאר אנשי השם". הראי"ה פותח בהתנצלות על עיכוב המענה:

הרבה מאד אני צריך להתנצל קדם כתר"ה על עיכוב כתיבתי עד כה. ואמנם יש לי במה להתנצל, ראשית יודע כ"ת את האסון הנורא והאיוס אשר הלמנו בראשית זמן באנו אל הקודש, בהלקח מאתנו באופן מבהיל ופתאומי, בת יקרה ילדה נחמדה וחביבה, אשר עמוק עמוק מאד נשאר הפצע הזה בנפשנו. ירחם ד' ויגדור את פרצותנו ופרצות עמו ברחמיו. מכאן הוא עובר ל"ענינים הכלליים" ובראשם "דגל ירושלים":

כעת ע"ד הסתדרות ירושלים. עצם הענין ב"ה הולך הוא ומתאמץ. ובכל חידוש של הזמן השוטף מתגלה תמיד יותר ויותר הנחיצות הגדולה של הופעת רעיונו בצורה מוגלמת בתכנית מעשית ועיונית אנחנו חייבים להחיות את הצד הקודש שבתחיה הלאומית, ובזה נחזק גם את צדה החולני ונשפיע עליו הוד קודש, שיגרום להרים את כבוד התורה והיהדות הנאמנה יותר מכל מיני אמצעיים של קינטוריות ומעמדים נגדיים... ע"כ קורא אני לכת"ר ולכל אותם אנשי המעשה, אשר פתחה אזנן להקשיב את שיחה של תנועתנו הקדושה, כמו ידידינו הד"ר אשר ושאר אנשי השם שהתחילו בעבודת הקודש העדינה והעליונה הזאת, הרימו נא את קולכם ברמה.²⁹

27 אגרות הראיה ד, א [אלף].

28 ראו מכותבי ראייה (לעיל הערה 2), עמ' קכה ועמ' 157–158.

29 אגרות הראיה ד, א'כב.

בהקשר זה מפרט הראי"ה בתמציתיות כמה מהמגמות ומהמטרות העומדות עתה על הפרק: "א) יסוד הישיבה העליונה העולמית [...] ב) יסוד בית דין גדול כללי בירושלים [...] ג) יסוד פונד רליגאזי לכל בנין וצביון שנוגע לאימוץ הקודש [...] ד) רכישת החצרות שסמוך למקום הר הבית לפני כותל המערבי ולבנות שמה בית הכנסת".

אמור מעתה, בדחיסות יתרה יוצא מתחת ידיו של הרב קוק מצבור לא קטן של איגרות הממוקדות כולן בעניינה של תנועת דגל ירושלים וברב כורכות זאת בתנחומים על האסון הגדול. קשה שלא לראות זיקה בין הדברים; קשה שלא לראות כי לדידו של הראי"ה היא גופה חלק מהניחום. העיסוק בצורכי ציבור וברגש על התחייה הלאומית הוא מוקד של נחמה.

יש להניח כי נר לרגלי הראי"ה עמדו דרכי קדמונים שכך נהגו. בסוגיית הבבלי (שבת לג ע"ב) מסופר כי כאשר יצאו רשב"י ובנו ר' אלעזר מן המערה אמר רבי שמעון בר יוחאי: "הואיל ואיתרחיש ניסא איזיל אתקין מילתא", וזאת למד מדרכו של יעקב אבינו שעליו אמרו: "ויבא יעקב שלם [...] ויחן את פני העיר" אמר רב מטבע תיקן להם ושמואל אמר שווקים תיקן להם ור' יוחנן אמר מרחצאות תיקן להם". בעקבות יעקב הילך רשב"י ותיקן מקום שהיה בו "ספק טומאה". בחיבורו עין איה, על אתר³⁰ ביאר הראי"ה שרשב"י עסק בפעילות לרווחת הציבור, לפי ש"ראוי לאדם להכיר תמיד את גדולת הערך של הכלל, עד שהמאורעות הגדולים, יותר מכוונים, יהיו בדרכי חייו אם ימצא להם קישור באיזה ענין כללי". כך נהג אפוא הראי"ה עצמו הלכה למעשה: הילך בעקבי יעקב אבינו ורשב"י ואת דרכי חייו האישיים, ואבלו הפרטי תיעל ל"איזה ענין כללי" – המרצת פעילות תנועת "דגל ירושלים".

אין מנוס מלומר בכנות שבמפעל זה של הקמת תנועת "דגל ירושלים" כשל הראי"ה, וחזונו לא קרם עור וגידים בסופו של דבר. הרב קוק היה אמנם ברוך כישרונות, אולם נראה שאלה לא כללו את הכישרון הפוליטי. עם זאת, במקרה זה לא מבחן התוצאה הוא ענייננו, אלא ההליך שאותו הציב הראי"ה כדרך התמודדות עם שבר אישי קשה ביותר.

ספר ה"אורות" נמסר לדפוס

לצד דרך זו של נחמה, שאותה יזם והפעיל הראי"ה עצמו, הרי שבנו, הרב צבי יהודה, ביקש לנחמו בדרך נוספת. הרצי"ה יזם הוצאה לאור של אסופה מכתבי הראי"ה.

רבי צבי יהודה בנו חיפש דרך לעודדו קצת מאבלו העמוק. הוא החליט ללקט צרור של מאמרים ורשימות, שהעלה על הכתב בתקופות שונות, ולהוציאם ערוכים כספר. הרעיון נראה לו, כי ידע שעל רבי צבי יהודה שלו אפשר לסמוך בכגון דא. שבועות מספר טיפל רבי צבי יהודה בכתבי אביו הגדול עד שמסר לו אותם מסודרים וערוכים כספר. אני מציע לקרוא את הספר בשם "אורות" אמר. הרב הסכים וה"אורות" נמסר לדפוס [...] שבועות אחדים עסק ר' צבי יהודה בסידור כתבי אביו הגדול ועריכתם וכאשר היו הכתובים ערוכים בידי ומוכנים לדפוס, נכנס אצל אביו לקבל ממנו הסכמתו האחרונה לפני שיוצקו הדברים בעופרת ויובאו תחת מכבש ההדפסה. אורו פני הרב למראה הבא ובידיים רועדות נטל ממנו את צרור כתבי-המחשבה [...] עד שישב וקרא בכתבים, שאל ר' צבי יהודה: "אבא, שמא כדאי להשמיט פה ושם שורות אחדות למען לא ניתן על ידן פתחון פה למשנאינו-מקטרגינו?". "חלילה" – השיב – "מפני חשש זה איני מוכן למחוק מכתבי אפילו אות אחת" [...] "ומדוע צריכים למחוק זאת" – שאל בהסירו את משקפיו – "האם ממורא שמים?". "לא" – השיב ר' צבי יהודה – "אמרת כי קנאים ישתמשו בדברים אלה לפגוע באבא". "הא" – אמר בתקיפות – "מפני כך איני חושש, מורא בשר ודם אין עלי, אדרבה ידפיס את הדברים כמו שהם, בלי השמטות כלל". "כדברי אבא אעשה" – אמר ר' צבי יהודה ואסף את הכתבים שנתפזרו על השולחן.³¹

ואכן, המהדורה הראשונה של "אורות" ראתה אור סמוך לכך, בשנת תר"פ.

31 אבידור הכהן (לעיל הערה 10), עמ' 199–200 (מהדורת ירושלים, שם, עמ' קפד–קפה).

*

אמור מעתה: אם את נפשך לידע כיצד נהג מרן הראי"ה קוק זצ"ל בעת מצוקה קשה, להיכן תיעל את כאב אסונו, הרי דומה שהתשובה מושטת בקנה: לעשייה ציבורית ולתרומה משמעותית לתחייה הלאומית.

מקדש מלך עיר מלוכה, קומי צאי מתוך ההפיכה...
התנערי מעפר קומי...

